pus lingvistikasi orqali diskurs markerlari chastotasini avtomatik hisoblash fikrlash indikatorlarini yanada ishonchli o‘lchashga yordam beradi[1].

Tadqiqot chet tilini o‘qitishda fikrlash kompetensiyasini beshinchi asosiy ko‘nikma sifatida ajratish va rivojlantirish konsepsiyasini IMRAD mantiqida asoslab berdi hamda integrativ modelni taklif qildi. Fikrlash kompetensiyasi tahlil, dalillash, metarefleksiya, transfer va qaror qabul qilish komponentlari orqali operatsionallashtirildi, bu esa uni dars maqsadi, topshiriq dizayni va baholash mezonlariga bog‘lash imkonini berdi. Skaffoldlashga asoslangan qadamlashgan topshiriqlar dalil va xulosa sifatini oshirdi, rubrika esa o‘qituvchi teskari aloqasini indikatorlar darajasida aniqroq qildi va baholash subyektivligini kamaytirdi. Natijalar metarefleksiya indikatorlari sekinroq o‘sishini ko‘rsatdi, bu komponent uchun til qoliplari va reflektiv yozuv amaliyotini ko‘paytirish zarurligini bildiradi. Umuman olganda, fikrlash kompetensiyasini rejalashtirilgan o‘quv natijasi sifatida kiritish to‘rt ko‘nikmaning mazmuniy chuqurligini oshiradi va akademik kommunikatsiya sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati (References):

(1). Hoshimov O‘., Yoqubov I. Ingliz tilini o‘qitish metodikasi. Toshkent, “O‘qituvchi”, 2003, 256-bet.

(2). Jalolov J. Chet tillarni o‘qitish metodikasi. Toshkent, “O‘qituvchi”, 2012, 320-bet.

(3). Anderson L.W., Krathwohl D.R. A taxonomy for learning, teaching, and assessing. New York, Longman, 2001, 352 p.

(4). Выготский Л.С. Мышление и речь. Москва, АСТ, 2019, 640 с.

(5). Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment. Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2001, 260 p.

(6). Brown H.D. Language assessment: Principles and classroom practices. White Plains, Pearson Education, 2004, 362 p.

(7). Ellis R. Task-based language teaching and learning. Oxford, Oxford University Press, 2003, 336 p.

Karimboyev Og‘abek Qadamboyevich (Urganch davlat Pedagogika instituti “Jismoniy madaniyat” kafedrasi stajor o‘qituvchisi; ogabekkarimboyev9896@gmail.com)

JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHILARIDA SOTSIOMADANIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK VA METODOLOGIK ASOSLARI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada jismoniy tarbiya o‘qituvchilarida sotsiomadaniy kompetentlikni rivojlantirishning psixologik-pedagogik va metodologik asoslari nazariy-metodologik jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotning dolzarbligi jismoniy tarbiya o‘qituvchisining kasbiy faoliyati faqat jismoniy mashqlarni o‘rgatish va sport tayyorgarligini tashkil etish bilan chegaralanmasdan, turli ijtimoiy-madaniy xususiyatlarga ega bo‘lgan ta’lim oluvchilar bilan samarali muloqot qilish, ularning individual va madaniy farqlarini hisobga olish, hamkorlik va bag‘rikenglik muhitini yaratish bilan bog‘liqligi bilan belgilanadi. Tadqiqotda tizimli, kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatga yo‘naltirilgan, aksiologik, madaniyatshunoslik va kommunikativ yondashuvlar metodologik asos sifatida belgilandi.*

Ilmiy-pedagogik va psixologik adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, tizimlashtirish va pedagogik modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Sotsiomadaniy kompetentlikning motivatsion, kognitiv, aksiologik-emotsional, kommunikativ, xulq-atvoriy va refleksiv komponentlari aniqlashtirildi. Empatiya, tolerantlik, madaniy sezgirlik, kommunikativ moslashuvchanlik, ijtimoiy mas’uliyat va refleksiya mazkur kompetentlikning asosiy psixologik mexanizmlari sifatida asoslandi.

Kalit so‘zlar: *sotsiomadaniy kompetentlik, jismoniy tarbiya o‘qituvchisi, psixologik asoslar, pedagogik shart-sharoitlar, metodologik yondashuv, empatiya, tolerantlik, kommunikativ kompetentlik, refleksiya, kasbiy kompetentlik.*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация. *В данной статье теоретико-методологически проанализированы психолого-педагогические и методологические основы развития социокультурной компетентности учителей физической культуры. Актуальность исследования обусловлена тем, что профессиональная деятельность учителя физической культуры не ограничивается обучением физическим упражнениям и организацией спортивной подготовки, а предполагает эффективное взаимодействие с обучаю-*

[1]Brown H.D. Language assessment: Principles and classroom practices. White Plains, Pearson Education, 2004. 362 p.

щимися, имеющими различные социально-культурные характеристики, учет их индивидуальных и культурных различий, а также создание атмосферы сотрудничества и толерантности в образовательной среде. В качестве методологических основ исследования определены системный, компетентностный, личностно ориентированный, деятельностный, аксиологический, культурологический и коммуникативный подходы.

В исследовании использованы методы анализа научно-педагогической и психологической литературы, сравнительного анализа, обобщения, систематизации и педагогического моделирования. Уточнены мотивационный, когнитивный, аксиологическо-эмоциональный, коммуникативный, поведенческий и рефлексивный компоненты социокультурной компетентности. Эмпатия, толерантность, культурная чувствительность, коммуникативная гибкость, социальная ответственность и рефлексия обоснованы как основные психологические механизмы развития данной компетентности.

Ключевые слова: *социокультурная компетентность, учитель физической культуры, психологические основы, педагогические условия, методологический подход, эмпатия, толерантность, коммуникативная компетентность, рефлексия, профессиональная компетентность.*

PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPING SOCIOCULTURAL COMPETENCE IN PHYSICAL EDUCATION TEACHERS

Annotation. *This article provides a theoretical and methodological analysis of the psychological, pedagogical, and methodological foundations for developing sociocultural competence among physical education teachers. The relevance of the study is determined by the fact that the professional activity of a physical education teacher is not limited to teaching physical exercises and organizing sports training, but also involves effective interaction with learners from diverse sociocultural backgrounds, consideration of their individual and cultural differences, and the creation of an environment based on cooperation and tolerance. The systemic, competency-based, learner-centered, activity-based, axiological, cultural, and communicative approaches were identified as the methodological foundations of the study.*

The research employed methods of analyzing scientific, pedagogical, and psychological literature, comparative analysis, generalization, systematization, and pedagogical modeling. The motivational, cognitive, axiological-emotional, communicative, behavioral, and reflective components of sociocultural competence were clarified. Empathy, tolerance, cultural sensitivity, communicative flexibility, social responsibility, and reflection were substantiated as the principal psychological mechanisms underlying the development of this competence.

Keywords: *sociocultural competence, physical education teacher, psychological foundations, pedagogical conditions, methodological approach, empathy, tolerance, communicative competence, reflection, professional competence.*

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchining kasbiy kompetentligiga qo'yilayotgan talablar tobora kengayib bormoqda. Globallashuv, ijtimoiy-madaniy xilma-xillik, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi va ta'lim jarayonining xalqaro makonga integratsiyalashuvi pedagogdan nafaqat o'z fanini chuqur bilishni, balki turli ijtimoiy va madaniy muhitlarda samarali faoliyat yurita olishni ham talab etmoqda. Jismoniy tarbiya o'qituvchisi faoliyatida ushbu talabning o'ziga xos jihati mavjud. Chunki jismoniy tarbiya mashg'ulotlari o'quvchilarning bevosita o'zaro hamkorligi, jamoaviy faoliyati, raqobati, o'zaro yordami va muloqotiga asoslanadi. Shuning uchun jismoniy tarbiya o'qituvchisining kasbiy tayyorgarligi jismoniy mashqlar texnikasi va metodikasini egallash bilangina cheklanmasligi lozim. Sotsiomadaniy kompetentlik o'qituvchining turli ijtimoiy va madaniy guruhlarga mansub shaxslar bilan samarali munosabat o'rnatishi, madaniy farqlarni anglab yetishi, boshqa shaxslarning qadriyatlariga hurmat bilan munosabatda bo'lishi, pedagogik muloqotda tolerantlikni namoyon qilishi hamda turli ijtimoiy-madaniy vaziyatlarda mos pedagogik qaror qabul qila olish qobiliyatini ifodalaydi.

Tadqiqot metodologiyasi va mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbekistonlik olimlarning tadqiqotlarida ham ushbu masalaga alohida e'tibor qaratilgan. K.Saparova sotsiomadaniy kompetentlikni rivojlantirish masalasini bo'lajak o'qituvchilar tayyorgarligi bilan bog'liq holda o'rgangan va mazkur kompetentlikni rivojlantirishning tizimi, bosqichlari hamda pedagogik modelini taklif etgan [1].

Z.A.Begimqulovning tadqiqotlari esa jismoniy tarbiya va sport sohasi mutaxassislarining sotsiomadaniy kompetentligini rivojlantirish masalasiga bevosita bag'ishlangan. Uning tadqiqotlarida sport trener-o'qituvchisining sotsiomadaniy kompetentligi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, kasbiy rivojlanish hamda pedagogik faoliyat o'rtasidagi bog'liqlik yoritilgan [2,3].

Tadqiqotning maqsadi jismoniy tarbiya o‘qituvchilarida sotsiomadaniy kompetentlikni rivojlantirishning psixologik-pedagogik va metodologik asoslarini aniqlash, uning tarkibiy komponentlarini tizimlashtirish hamda rivojlantirishning pedagogik modelini ishlab chiqishdan iborat.

Belgilangan maqsaddan kelib chiqib, quyidagi vazifalar belgilandi:

•sotsiomadaniy kompetentlikning psixologik mazmunini aniqlash;

•uning asosiy tarkibiy komponentlarini tizimlashtirish;

•sotsiomadaniy kompetentlikning psixologik mexanizmlarini aniqlash;

•uni rivojlantirishning metodologik yondashuvlarini asoslash;

•jismoniy tarbiya faoliyatining sotsiomadaniy kompetentlikni rivojlantirish imkoniyatlarini aniqlash;

•pedagogik shart-sharoitlarni belgilash;

•sotsiomadaniy kompetentlikni rivojlantirish modelini ishlab chiqish.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot nazariy-metodologik xarakterga ega bo‘lib, uning metodologik asosini jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi, sotsiomadaniy kompetentlik, madaniyatlararo ta’lim va pedagogik kompetentlikka bag‘ishlangan mahalliy hamda xorijiy tadqiqotlar tashkil etdi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

▪ilmiy-pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish;

▪psixologik-pedagogik manbalarni qiyosiy tahlil qilish;

▪kontent-tahlil;

▪umumlashtirish;

▪tizimlashtirish;

▪pedagogik modellashtirish;

▪metodologik yondashuvlarni sintez qilish.

Tadqiqotda quyidagi metodologik yondashuvlar asosiy yo‘nalish sifatida belgilandi:

Tizimli yondashuv. Sotsiomadaniy kompetentlik o‘zaro bog‘langan motivatsion, kognitiv, aksiologik, kommunikativ, xulq-atvoriy va refleksiv komponentlardan tashkil topgan yaxlit tizim sifatida qaraladi.

Kompetensiyaviy yondashuv. Mazkur yondashuv nazariy bilimlarni amaliy pedagogik faoliyat bilan bog‘lashni nazarda tutadi. Bunda o‘qituvchining kompetentligi uning nimani bilishi bilan emas, balki mavjud bilimlarini pedagogik vaziyatlarda qay darajada qo‘llay olishi bilan belgilanadi.

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv. Sotsiomadaniy kompetentlikni rivojlantirishda o‘qituvchining individual psixologik xususiyatlari, ehtiyojlari, motivlari, qadriyatlari va kasbiy tajribasi hisobga olinadi.

Empatiya boshqa insonning hissiy holati, ehtiyojlari va nuqtayi nazarini tushunish qobiliyatini anglatadi. Jismoniy tarbiya o‘qituvchisi uchun empatiya o‘quvchilarning turli psixologik va ijtimoiy xususiyatlarini hisobga olishda muhim ahamiyatga ega.

Tolerantlik boshqa shaxsning qarashlari, qadriyatlari, madaniy xususiyatlari va individual farqlariga hurmat bilan munosabatda bo‘lishni anglatadi. Jismoniy tarbiya darslarida tolerantlikni jamoaviy sport o‘yinlari, juftlikdagi mashqlar va turli guruhlar bilan hamkorlikka asoslangan topshiriqlar orqali rivojlantirish mumkin.

Madaniy sezgirlik o‘qituvchining boshqa madaniyat vakillarining qadriyatlari, xulq-atvori va muloqot xususiyatlarini anglash qobiliyatidir. Bu sifat o‘qituvchiga pedagogik vaziyatni faqat o‘zining madaniy tajribasi asosida baholamaslik imkonini beradi.

Turli o‘quvchilar bilan bir xil muloqot uslubidan foydalanish har doim ham samarali natija bermaydi. O‘qituvchi vaziyat, shaxs va guruh xususiyatlariga ko‘ra, kommunikativ strategiyasini o‘zgartira olishi kerak.

Refleksiya o‘qituvchining o‘z qarashlari, xatti-harakatlari, pedagogik qarorlari va muloqot uslubini tahlil qilish imkonini beradi. Shu sababli refleksiya sotsiomadaniy kompetentlikning yakuniy emas, balki uzluksiz rivojlanishini ta’minlovchi mexanizm sifatida qaralishi lozim.

Jismoniy tarbiya boshqa o‘quv fanlaridan o‘zining amaliy va jamoaviy xarakteri bilan ajralib turadi.

•Birinchidan, jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari jamoaviy hamkorlikni talab qiladi.

•Ikkinchidan, sport faoliyati muloqot va o‘zaro ta’sir uchun tabiiy muhit yaratadi.

•Uchinchidan, sport musobaqalari adolat, qoidalarga rioya qilish, raqibni hurmat qilish kabi qadriyatlarni shakllantiradi.

•To‘rtinchidan, jamoaviy sport o‘yinlari ijtimoiy mas’uliyat va o‘zaro yordamni rivojlantiradi.

•Beshinchidan, milliy sport turlari va xalq o‘yinlari madaniy identifikatsiya va milliy qadriyatlarni anglash imkonini beradi. Z.A.Begimqulov va A.H.Mirzayev jismoniy tarbiya va sport trener-o‘qituvchisining sotsiomadaniy kompetentligida dunyoqarash, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ahamiyatini

ko‘rsatgan [3]. Ushbu tadqiqotning bibliografik ma’lumotlarida maqola 2022-yilda chop etilgani va DOI mavjudligi ko‘rsatilgan.

Jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining sotsiomadaniy kompetentligi psixologik-pedagogik hodisa sifatida tizimlashtirildi;

•uning motivatsion, kognitiv, aksiologik-emotsional, kommunikativ, xulq-atvoriy va refleksiv komponentlari o‘zaro bog‘liqlikda asoslandi;

•empatiya, tolerantlik, madaniy sezgirlik, kommunikativ moslashuvchanlik va refleksiya uning asosiy psixologik mexanizmlari sifatida aniqlandi;

•sotsiomadaniy kompetentlikni rivojlantirishning tizimli, kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatga yo‘naltirilgan, aksiologik va madaniyatshunoslik yondashuvlarining integrativ modeli taklif etildi;

•jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarining jamoaviy faoliyat, sport etikasi, hamkorlik va milliy sport madaniyati orqali sotsiomadaniy kompetentlikni rivojlantirish imkoniyatlari tizimlashtirildi.

Jismoniy tarbiya o‘qituvchilarida sotsiomadaniy kompetentlikni rivojlantirish zamonaviy kasbiy-pedagogik tayyorgarlikning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari sotsiomadaniy kompetentlikni faqat ijtimoiy va madaniy bilimlar yig‘indisi sifatida emas, balki motivatsion, kognitiv, aksiologik-emotsional, kommunikativ, xulq-atvoriy va refleksiv komponentlarning integrativ tizimi sifatida talqin qilish zarurligini ko‘rsatdi. Mazkur kompetentlikning psixologik asosini empatiya, tolerantlik, madaniy sezgirlik, kommunikativ moslashuvchanlik va refleksiya tashkil etadi. Pedagogik jihatdan esa uni rivojlantirish uchun ta’lim mazmunini integratsiyalash, interfaol metodlardan foydalanish, hamkorlikdagi faoliyatni tashkil etish, pedagogik vaziyatlarni modellashtirish, milliy sport va xalq o‘yinlaridan foydalanish hamda refleksiv topshiriqlarni tizimli joriy etish zarur.

Xulosa va takliflar. Metodologik jihatdan tizimli, kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatga yo‘naltirilgan, aksiologik va madaniyatshunoslik yondashuvlarining integratsiyasi samarali asos sifatida belgilandi. Umuman olganda, jismoniy tarbiya o‘qituvchilarida sotsiomadaniy kompetentlikni rivojlantirish jarayoni “motivatsiya → bilim → qadriyat → muloqot → faoliyat → refleksiya” izchilligi asosida tashkil etilganda, pedagogning turli ijtimoiy-madaniy muhitlarda samarali faoliyat yuritish imkoniyatlari kengayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

[1]. Saparova K. (2022). Development of socio-cultural competence in future physical education teachers. Current Research Journal of Pedagogics, 3(11), 1–5. DOI: 10.37547/pedagogics-crjp-03-11-01. inLibrary

[2]. Begimqulov Z.A. (2023). Advantages of developing the socio-cultural competence of coaches for Olympic and Paralympic sports in the process of professional improvement. Current Research Journal of Pedagogics, 4(3), 41–46. DOI: 10.37547/pedagogics-crjp-04-03-08. inLibrary

[3]. Begimqulov Z.A., & Mirzaev A.H. (2022). Socio-cultural competency of a sports trainer-teacher. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(12), p. 350–354. DOI: 10.17605/OSF.IO/CB95N.

[4]. Begimqulov Z.A. (2023). Malaka oshirish jarayonida tinglovchilarning ijtimoiy-madaniy kompetentligini rivojlantirish. 13.00.01-Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta’limotlar tarixi ixtisosligi bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Samarqand.

[5]. Deardorff D.K. (2006). Identification and assessment of intercultural competence as a student outcome of internationalization. Journal of Studies in International Education, 10 (3), p. 241–266.

[6]. Byram M. (1997). Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Clevedon: Multilingual Matters.

[7]. Grimminger E. (2011). Intercultural competence among sports and PE teachers: Theoretical foundations and empirical verification. European Journal of Teacher Education, 34 (3), p. 317–331.

[8]. Wyan J.D., Killick L., & Bowen K. (2019). Intercultural competence: Physical education teacher education recommendations. Quest, 71 (4), p. 416–433.

[9]. Begimqulov Z.A. (2023). Effective ways of developing socio-cultural competence of sports coaches in the process of professional development. Frontline Social Sciences and History Journal, 3(3), p. 10–19. DOI: 10.37547 /social-fsshj-03-03-02.